

LES PETGES DE LA POESIA POPULAR EN L'OBRA DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS¹

1. INTRODUCCIÓ

En una entrevista² a començaments de la dècada dels anys vuitanta, el poeta valencià Vicent Andrés Estellés assenyalava, a propòsit de la que es preveia pròxima aparició d'alguns volums que conformen l'obra monumental del *Mural del País Valencià*, quina era la clau de volta en què es fonamentava el conjunt de la seua activitat literària: la voluntat inalienable de comunicabilitat, d'arribar al públic i de connectar amb ell mitjançant la producció lírica. El poeta de Burjassot afirmava:

He tingut des de sempre la voluntat d'arribar a tothom: al conductor del tramvia, al treballador de la cantonada, a la dona del supermercat. Vull arribar a tothom; pense que és el que cal. Potser serà molt efímer el que faig, però jo sempre m'he proposat això i he cregut en les coses que feia. Encara que siga retòric o puga estar mal mirat, tinc una idea que predomina en mi secretament, o potser no tan secretament: em sent valencià, i valencià de poble.

1. Aquest treball s'inscriu en el projecte de recerca GV-3110/95 de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, el qual es duu a terme al departament de Filologia Catalana de la Facultat de Filologia de la Universitat de València.

2. Xavier FEBRÉS, «"Mural del País Valencià" el cant general de Vicent Andrés Estellés», *Serra d'Or* (febrer 1980), pàg. 35.

Aquesta voluntat de connexió amb amplis sectors de la societat, la radical opció comunicativa que ell pretenia, determina que la seua poesia recórrega sovint al pòsit cultural tradicional i hi incorpore determinats motius i elements de la literatura popular, tan acostats al sentir del poble i, per tant, al del poeta valencià qui, com assenyalava Joan Fuster³ al pròleg del primer volum de l'*Obra Completa, Recomane tenebres*, escriu versos «des del poble». No «de cara al poble». El nostre objectiu, en les pàgines que segueixen, és el d'establir, tot i que no d'una manera exhaustiva, perquè el lloc i l'espai no ho permeten, els punts de contacte principals que es poden detectar entre l'obra poètica de Vicent Andrés Estellés i la poesia popular, entesa segons la definició de Romeu i Figueras⁴ com «aquella poesia que és acceptada realment per la col·lectivitat que compleix una funció múltiple i que és perpetuada sincrònicament i al llarg de les generacions de receptors i alhora transmissors per tradició oral».

2. ASPECTES POPULARS EN L'OBRA DE VICENT ANDRÉS ESTELLÉS

De bell antuvi cal remarcar que la presència d'allò popular en l'escriptura de l'autor de Burjassot es pot detectar a diversos nivells i en diferents graus d'aparició. Com tot seguit veurem, aquesta es pot percebre d'una manera concreta, tant en l'àmbit formal —adaptacions mètriques de ritmes populars, ús de repeticions, imatges i frases recurrents...— com temàtic —personatges manllevats de cançons i contes populars, concomitàncies temàtiques... En d'altres ocasions, però, la vinculació és més imprecisa, i Estellés utilitza motius populars d'una manera no tan manifesta, encara que de forma suficientment explícita perquè el lector pugua identificar-los. Finalment, en altres moments les connexions poden ser molt més vagues, bo i limitant-se a adoptar el to tradicional.

3. JOAN FUSTER, «Nota —provisional i improvisada— sobre la poesia de Vicent Andrés Estellés», *Recomane tenebres* (València: Eliseu Climent, ed., 1972), pàg. 34.

4. JOSEP ROMEU I FIGUERAS, *Estudis de lírica popular i lírica tradicional antigues* (Barcelona: PAM, 1993), pàg. 7.

2.1. *Ritmes i metres de la poesia popular*

En primer lloc, i pel que fa a la mètrica, cal assenyalar el caire popular en els esquemes estròfics d'alguns poemes: com a base formal de les composicions hi trobem, per exemple, formes de cançó popular i de romanç.⁵ Aquesta mena d'estrofa, i més en concret el romanç, és especialment significativa dins l'esquema mètric de la poesia del de Burjassot, qui recorre a ella en diverses ocasions. Vegem, a tall d'exemple, els primers sis versos de «El primer pis, venint del cel, era el nostre», composició que ens remet a l'estil i la forma de la poesia popular de romancer:

La lluna redola
i el vent sobre el mar.
Brama la vedella,
renilla el cavall.
Jo no sé què fer,
si riure o plorar.

(VJ⁶:26)

Els romanços normalment prenen un caràcter narratiu, contenen una història, per la qual cosa poden incloure un diàleg, que actualitza el fet narrat en la imaginació del lector. A «Història ciutadana», tal i com assenyala el títol, es desenvolupa un tema de manera narrativa: conta la història d'un xiquet que desitja tenir un lleó i la recerca desesperada del pare per aconseguir els desitjos del seu fill. Al llarg de

5. En versificació catalana, la denominació «romanç» respon a una tirada indeterminada de versos heptasil·labs, assonants els parells i blancs els senars, adaptació catalana culta del romancer castellà. Una modalitat del romanç és el romançet, que presenta idèntiques característiques que el romanç, tot i que es tracta de tirades de versos de cinc síl·labes (Josep BARGALLÓ, *Manual de mètrica i versificació catalanes* (Barcelona: Empúries, 1991), pàg. 124).

6. Les abreviacions que farem servir es refereixen principalment als títols dels volums de l'*Obra Completa* i són les següents: RT, *Recomane tenebres*; PA, *Les pedres de l'àmfora*; MC, *Manual de conformitats*; BM, *Balanç de mar*; CT, *Cant temporal*; HO, *Les Homilies d'Organyà*; VJ, *Versos per a Jackeley*; VV, *Vaixell de vidre*; LC, *La lluna de colors*; SI, *Sonata d'Isabel* i LM, *Llibre de meravelles*.

tot el recorregut infructuós que va efectuant el pare, apareixen una sèrie de personatges anònims, persones del poble, que també s'impliquen en aquesta recerca estèril de la llibertat simbolitzada pel lleó. El poema, doncs, pren el caire desenfadat de la poesia popular però adquireix amb Andrés Estellés un sentit més pregon: manifesta l'actitud d'esperança i la cerca de l'alliberament mantinguda per tot un poble, i es construeix mitjançant la forma del romanç, tot i que lleugerament modificada: és una tirada indefinida de versos hexasíl·labs, amb una alternança de versos blancs i monorims masculins. L'ús de repeticions rítmiques contribueix a la configuració d'un estil popular que esdevé, pensem, reflex d'un determinat posicionament ètic i social: el de fusió i assimilació, mitjançant la poesia, amb el poble en el clam per la llibertat. Vegem les primeres estrofes:

El xiquet, en el llit,
demanava un lleó.
— Pare, vull un lleó.
— On trobaré un lleó?
Es preguntava el pare
que buscava el lleó.
Anava pel carrers,
no trobava un lleó.
(LC:39)

La construcció formal a base de llargues tongades de versos és un procediment sovintejat per Vicent Andrés Estellés al llarg de tota la seua producció poètica. És l'esquema que trobem, per exemple, a «Coral romput», dins *La clau que obri tots els panys* (1971) o a *Colguen les gents amb alegria festes* (1974), tot i que aquests llibres es caracteritzen per estar construïts mitjançant un vers més llarg —generalment alexandrí— i estar desproveïts de rima. La diferència formal esdevé reflex de la diferència de continguts conceptuals que podem constatar entre les composicions. En efecte: mentre que les que es construeixen a base de vers curt i amb rima sovint tenen un to jugar i desenfadat, lúdic i lleuger, i fan referència a esdeveniments més aviat intranscendents, tal i com fa la poesia popular, les altres, les de vers llarg, en canvi, prenen un caràcter molt més reflexiu, facilitat per

l'estructura monològica que sovint presenten els poemes, la qual es posa al servei de l'expressió angoixant i dolorosa que ens comuniquen les composicions.

Sense deixar de fer referència a les tirades indeterminades de versos cal assenyalar, a més a més, l'esquema de noves rimades, «tirades isosil·làbiques de versos aparellats, sovint de vuit síl·labes, en tot cas, sempre curts i de rima consonàntica»,⁷ que fou l'esquema que Jaume Roig utilitzà per a la redacció del seu *Espill o llibre de les dones* i que Estellés també utilitza en alguna altra ocasió, prenent com a referent l'esquema formal de la novel·la del metge valencià:

De pares pobres
i amb mitges soles,

a molta honor,
vindria al món,

un món humil,
mes no mesquí.

(BM:139)

D'altra banda, l'esquema de cançó, entesa no com a forma estròfica concreta sinó en el sentit ampli de composició popular, breu i lleugera, destinada per al cant, també apareix sovint en els esquemes mètrics de la poesia del de Burjassot, i així trobem títols de poemes com ara «Cançó de bressol» (RT:39), «Cançó de la filla» (MC:229), «Cançó del fill» (MC: 231), «Cançó de la rosa de paper⁸» (BM:153), «Grup quasi de cançó» (HO: 217)... Tot i que resulta gairebé impossible d'establir uns paràmetres mètrics comuns en aquesta mena de composicions, ja que la poesia d'Estellés es caracteritza per una gran llibertat mètrica, per esdevenir una amalgama de ritmes i esquemes estròfics, totes elles remetent a esquemes populars i presenten alguns dels seus trets característics: anisosil·labisme, l'assonància o el plural

7. BARGALLÓ, *op. cit.*, pàg. 119.

8. Composició que s'inclou dins el poemari *Taula parada* (1978), el qual es construeix, exclusivament, a base de poemes titulats «Cançons», alguns dels quals han estat musicats per Paco Muñoz.

estrofisme.⁹ Fet i fet, la utilització d'esquemes rítmics es basa en un perfecte coneixement de les formes mètriques populars, que el poeta domina i modifica amb completa llibertat.

Ella tenia una rosa,
una rosa de paper,
d'un paper vell de diari,
d'un diari groc del temps.

Ella volia una rosa,
i un dia se la va fer.
Ella tenia una rosa,
una rosa de paper.

(BM:153)

Dins aquest grup hem de destacar les cançons de bressol que s'associen a la veu popular i que Vicent Andrés Estellés també fa servir amb una finalitat molt concreta. Com ha assenyalat en repetides ocasions la crítica,¹⁰ la poesia de Vicent Andrés Estellés es caracteritza per la poetització d'allò senzill i quotidià, que queda incorporat a la poesia, així com el rebuig de les grans mitificacions buides de significació. Aquest procés el detectem a la «Cançó de bressol» que trobem dins *La nit* (1956) d'una manera especialment significativa. En un procés magistral d'apropiació i recreació de la tradició, el nostre poeta parteix de la cançó popular per convertir la Mort, entesa com a categoria absoluta i, per tant, abstracta i intemporal, en quelcom de proper, immediat: en un petit nadó encara en bolquers. A propòsit

9. ROMEU I FIGUERAS, *op. cit.*, pàg. 8.

10. J. Oleza remarcava, en aquest sentit, que la poesia d'Estellés «trenca amb la matèria poètica tradicional i incorpora a la poesia materials innobles, vulgars, arrencats a gèneres llunyans i difícilment encabibles en una concepció clàssica de la lírica (...) que produeixen un efecte massiu de desmitificació i desenobliment de la realitat» («L'obra poètica de Vicent Andrés Estellés», *Lletres de canvi*, 7 (1982), pàg. 32). En termes semblants s'expressen J. PÉREZ MONTANER i V. SALVADOR quan afirmen que «poeta no gens tradicional, Andrés Estellés transgredeix tots els convencionalismes literaris, socials i àdhuc lingüístics. La seua transgressió no es converteix, però, en bandera, és simplement un element més de la seua poètica i un procediment per a expressar el seu món particular» [*Una aproximació a Vicent Andrés Estellés* (València: Tres i Quatre, 1981), pàg. 37].

d'açò, assenyala J. M. Navarro¹¹ que la poesia d'Estellés respon a un «procés de sublimació, consistent a integrar aqueixa Mort, reiterativa fins a la monotonia i al tedi, a la quotidianitat d'un món no gens heroic». El recurs a la forma estròfica popular contribueix, així doncs, a reforçar aquest procés d'incorporació d'allò quotidià, senzill, a la poesia. Vegem-ne els primers versos:

*Jo tinc una Mort petita,
meua i ben meua només.
Com jo la nodresc a ella,
ella em nodreix igualment.
Jo tinc una Mort petita
que trau els peus dels bolquers.*
(RT:39)

En d'altres ocasions, cançons populars inspiren composicions estellesianes, les quals incorporen no sols la mètrica o l'estil rítmic sinó, fins i tot, els mateixos versos o idèntics motius, els quals reapareixen en la composició estellesiana de manera clara perquè el lector pugui identificar-los: així, per exemple, el vers inicial d'un breu poema de «Festes llunyanes» que diu així: «Lluna, la bruna» (LC:223) remet indirectament a la cançó popular «la lluna, la pruna / vestida de dol/ sa mare li pega/ son pare no vol». Igualment els versos finals d'una composició inclosa dins «Versos per a Jackeley» que diuen així:

m'hauria estimat molt de passar-hi aquest dia a la
mariola
tota a floretes
muts els telers d'alcoi per la vacança.

(VJ:116)

incorporen fragments de la cançó popular que fa referència a la serra alacantina: «Serra de Mariola / tota a floretes/ tota a floretes sí ...». Finalment, en d'altres ocasions, les referències són molt més abstractes

11. J. M. NAVARRO, «Vicent Andrés Estellés: una visió irònica de la mort» en: *Actes del Sisè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona: PAM i AILLC, 1983), pàg. 341.

i es limiten a fer al·lusió a elements pertanyents a la tradició oral popular sense incorporar-los expressament. Ens referim a les composicions que, amb el títol d'«Albades» (VV:148 i ss.), prenen com a punt de referència les tradicionals albades que es canten als nostres pobles i que glossen els esdeveniments més remarcables del moment. En qualsevol cas, però, no detectem un mecanisme eixamplador de la peça inspiradora a partir dels moments emocionalment més carregats, tal i com faria la transmissió oral,¹² sinó que aquest consisteix en l'apropiació de motius tradicionals que queden encabits en el nou context bastit pel poeta a fi de proporcionar-li un arrelament popular.

En d'altres moments, la vinculació va molt més enllà i constatem la voluntat de realitzar una mena de cançoner a imitació dels cançoners catalans antics mitjançant la titulació manllevada a un altre llibre precedent,¹³ com ara el *Cançoner del duc de Calàbria* (1978) —amb un títol que fa referència al manuscrit homònim «Cançoner del Duc de Calàbria», que també es coneix com a «Cançoner d'Upsala»¹⁴ o el *Cançoneret de Ripoll* (1985), amb títol manllevat del còdex que, amb títol idèntic, es conserva a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona.¹⁵ Així mateix, la construcció formal i la temàtica reforcen la

12. D. Sistac assenyalava, com a pauta bàsica de la transmissió oral, el procés de reelaboració seguit, estilitzador moltes vegades, «que consisteix a encaixar els materials en motlles expressius diversos que, a la llarga, esdevenen estils» (D. SISTAC I SANVICÉN, «Aspectes populars i tradició folklòrica a l'obra d'un jocfloralista del segle xx: Josep Estadella i Arnó» en: *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes* (Barcelona: AILLC i PAM, 1986), pàg. 281).

13. El títol és un element cabdal dins una obra literària i, per tant, la simple titulació tot recorrent a una altra obra literària precedent suposa una voluntat clara de vinculació, per identificació o per contrast, amb aquesta. Aquest procediment és freqüent en la titulació emprada per Vicent Andrés Estellés, qui, en diverses ocasions, titula els seus llibres mitjançant títols manlevats a obres anteriors. Seria el cas, per exemple, del *Llibre de meravelles* (1971) —que pren el títol del seu homònim del Beat mallorquí Ramon Llull, *Llibre de meravelles*— o el títol del sisè volum de l'obra completa, *Les Homilies d'Organyà* (1981), que el manlleua del text considerat fins fa poc com el text més antic de la literatura catalana, les *Homilies d'Organyà* (finals del xii/principis del xiii).

14. Es tracta dels còdexs realitzats en la cort de Nàpols durant el regnat d'Alfons V d'Aragó, patrimoni del duc de Calàbria, i que consten d'una sèrie de composicions de caire popular. Cf. *Manuscrits del Duc de Calàbria. Còdexs de la Universitat de València* (València: Universitat de València, Caixa de València, 1991).

15. Cf. José-Luis MORALESJO, «Introducción» a *Cancionero de Ripoll* (Barcelona: Bosch, 1986), pàg. 60 i ss.

vinculació amb allò popular. En efecte: el *Cançoner del duc de Calàbria* està redactat en una forma mètrica, la codolada, molt vinculada a la poesia popular. Bargalló¹⁶ assenyalava que aquesta consisteix en «una tirada anisosíl·lábica de versos apariats, formada per versos llargs —inicialment octosíl·labs, posteriorment heptasíl·labs— i curts o de peu trencat —generalment tetrasíl·labs, alguna vegada trisíl·labs. La codolada, així, comença amb un o dos versos llargs i, posteriorment, s'hi van alternant un de curt i un de llarg». Igualment, el to intranscendent i juganer de la composició permet la vinculació de la peça estellesiana amb la tradició oral catalana ja que, segons Albert Rossich,¹⁷ la codolada és una forma idònia «per a temes festius o intranscendents». Vegem-ne les estrofes inicials:

Entre els taulells de la pavana
agonitzava el cor de la magrana

Do re mi sol fa
Ballava de la mà de Lluís Milà

Lires perdudes lires
A la nit em diràs per qui sospires

Obria el codicil
La sintaxi corria com un fil

Ballava Lluís Milà
i els àngels el miraven agafats de la mà.¹⁸

2.2 *Recursos expressius i fórmules de la poesia popular*

L'efecte realista i directe que cerca aquesta mena de poesia permet la identificació dels trets més significatius que caracteritzen l'estil de la lírica popular: expressió dinàmica, simplicitat expressiva, jocs

16. BARGALLÓ, *op. cit.*, pàg. 121.

17. ROSSICH, citat per BARGALLÓ, *ibid.*, pàg. 122.

18. ENRIC BOU, «Vicent Andrés Estellés, una inconformitat», *Serra d'Or* (juliol-agost 1978), pàg. 61.

de paraules, esquemes de pregunta-resposta, repeticions i esquemes paral·lelistics... Sovint la poesia popular sol començar mitjançant fórmules sancionades per la tradició, i procediments invocatoris inicials del tipus «A la vora de la mar», «Allà dalt de la muntanya» són força freqüents.¹⁹ Aquesta mena de començaments també els trobem en la poesia d'Estellés:

A la vora de la mar
jo t'he dut i t'he posat

com t'he dut i t'he posat
a la meua intimitat.
(VV:163)

L'erotisme i la dicció agosarada, així com el gust pel trencament i la innovació, tan freqüents en Estellés, són uns altres punts de contacte amb la tradició popular, tot i que el poeta la reelabora d'acord amb els seus propis plantejaments poètics:

*
S'EXCITAVA
vora
els
pins,
ran
de
la
mar,
el
migdia,
una
extensa
claredat:
(MC:241)

Pel que fa a la construcció formal dels poemes, el paral·lelisme i el joc de contraris són uns esquemes llargament utilitzats per la poesia de caire popular que Vicent Andrés Estellés fa servir, per exemple, al poema titulat «Cançó»:

19. Cf. SISTAC I SANVICÉN, *loc. cit.*, pàg. 285.

Una cançó que sí
 cara a tota la vida.
 Una cançó que no
 cara a tota la mort.
 (VJ:75)

Igualment trobem altres fórmules de la lírica anònima com ara l'*ai* del cantar popular que adquireix una força inusitada a l'hora de la transmissió oral. A més a més, l'aparició d'altres elements, com ara el motiu de l'amic i l'amiga, ens remetent a les antigues *cantigas de amigo* galaicoportugueses:

Si em consideres amic,
 li done un sentit antic.
 Que content que estic!
 Ai amiga, dolça amiga!
 Ai amic, amarg amic!
 (VJ:80)

El joc de paraules, la repetició a manera de cantarella, amb cap al tra finalitat que la sonoritat i el sentit rítmic, juganer, ànima de la poesia popular, així com el recurs al diminutiu, són altres trets que podem comprovar en les cançons d'Andrés Estellés:

Matinet matí de colomes i papallones
 Al port un vaixell carregava moltes tones

Matinet matí
 T'espere nua amb el cap al coixí

Matí matinet
 Si tardaves massa jo tenia fred²⁰

Sovint, els gèneres poètics de caràcter popular es caracteritzen per la presència d'un *refraney* que es repeteix sense variació al llarg de la composició. És el que trobem a «6: Canta l'assassí», poema que s'a-

20. Enric Bou, *op. cit.*, pàg. 61.

propia i recrea diversos aspectes de la poesia tradicional mitjançant la construcció formal que descansa, bàsicament, en el joc de repeticions i paral·lelismes:²¹

Voldria parlar de la Mort,
voldria, però no sé amb qui.
¿I a qui parlar de la Mort?

Trista sort.
Trista sort i mal camí.

Jo sóc aquell assassí
que matava per plorar.
Des que em vaig fer assassí
no tinc ganes de plorar.

Trista sort.
Trista sort i mal camí.
(RT:76)

2.3. *Motius temàtics*

Temàticament, la poesia popular es caracteritza per estar vinculada a «temes essencials de la condició humana»²² i presenta, com a eixos fonamentals, seguint la classificació de Romeu i Figueras, l'amor i les emocions més elementals i vivencials, per una banda, la sàtira i l'humor col·lectiu per l'altra, les situacions ambientals i realistes o el costumari i la creença antics. Dins aquest ventall de temes ben ampli, la poesia de Vicent Andrés Estellés presenta una varietat no menys

21. No sols la construcció formal, però, esdevé punt de contacte amb la poesia popular. La introducció del motiu de l'assassí, així mateix, suposa una vinculació amb la lírica tradicional. En efecte, com assenyalen Lluïsa Cunillera i Francesc F. Angelats [*Literatura popular* (Barcelona: Laertes, 1991), pàg. 98], un corpus molt interessant dels romanços el proporcionen aquells «lligats a la microhistòria, als costums i al quefer quotidià dels homes i dones de les terres catalanes. Entre aquests cal destacar els dedicats a personatges de vida més o menys marginada com els bandolers i els lladres de camí». Només cal recordar aquells que recreen la figura de Joan Sala, més conegut com a *Serrallonga*. La composició estellesiana, doncs, se situaria en una línia semblant.

22. ROMEU I FIGUERAS, *op. cit.*, pàg. 8.

extensa de motius temàtics, tot i que caldria assenyalar, bàsicament, dues línies temàtiques principals pel que fa a la vinculació amb la poesia popular: la que fa referència a les situacions ambientals, tractades amb un deix d'ironia o de sàtira, i aquella que es vincula, més aviat, al costumari del poble. De la contemplació de la realitat quotidiana, senzilla i natural, sorgeix una poesia molt vinculada al seu poble i els objectes i trets que l'identifiquen. En aquest sentit, ocupa un lloc preeminent el *Mural del País Valencià*,²³ l'obra monumental de Vicent Andrés Estellés, «autèntica *Summa* poètica de la nostra realitat com a poble»,²⁴ en paraules de Joan Oleza, sorgida de la vinculació del poeta valencià amb la seua comunitat:

Pedra que sagna
Oh riu cabdal.

En tu retrobe
la inicial

del meu silenci,
del meu espant,

les fosques eines
del meu combat.²⁵

La sàtira i la ironia són un altre dels punts de contacte de Vicent Andrés Estellés amb la poesia popular. Així per exemple, un dels temes fonamentals de la poesia estellesiana, la mort, i molt especialment tota la parafernàlia que l'acompanya, rep sovint un tractament irònic i desmitificador, tal i com ha estudiat J. M. Navarro.²⁶ El ritual social de la mort se'l veu Estellés amb mirada burleta. L'estil popular, aconseguit mitjançant el vers curt, la rima assonant, la utilització de frases de caire col·loquial i el diàleg, és essencial per proporcionar a la

23. VICENT ANDRÉS ESTELLÉS, *Mural del País Valencià* (València: Eliseu Climent, ed., 1996).

24. JOAN OLEZA, *loc. cit.*, pàg. 29.

25. VICENT ANDRÉS ESTELLÉS, «Xàtiva», *Mural del País Valencià*, vol. III, pàg. 463.

26. *Op. cit.*

composició un caire sorneguer, gairebé absurd, que esdevé contrapunt al deix resignat que ens apunta el títol:

CONFORMITATS

No podien posar
el mort dins el taüt.
Començà a plorar;
es posà cabut.

Quan tancaven, treia
un braç, una mà.
Alçava la tapa
fent força amb el cap.

La mare li deia:
— No siguis així...
El pare li deia:
— No plores més, fill...

Li posaren el cap
novament al coixí.
— Mare, vindrà a veure'm?
— Clar que hi vindré, fill.
(LC:97)

Aquest tractament d'aspectes relacionats amb la vida quotidiana, tal i com fa la poesia popular, és especialment important en la lírica de Vicent Andrés Estellés, tot i que amb ell adquireix un sentit més profund, de crítica i de denúncia d'un present miserable i angoixant, marcat per la fam i la por, i d'un ambient cultural opressiu i castrador que el poeta ha retratat sovint en els seus versos:

Al Centre Catòlic
faran funció.
Ja l'ha retallada
el senyor rector.
Com és procedent
no hi haurà fills bords,
ni dones lascives,
ni marits cabrons.

(VJ:86)

La poesia de caire imaginatiu i sensorial, vinculada a la fantasia que trobem en reculls com ara *Antibes*²⁷ (1976) també troba la seua relació amb la poesia popular. Com ha remarcat Lluís Alpera,²⁸ aquest recull és «una meravella de conjunció de lirisme i d'erotisme» on la sensualitat i la insinuació vetlada caminen de la mà. En aquest procés de recreació lírica trobem, una vegada més, la petja de la veu popular. V. Andrés Estellés arreplega del cantar tradicional temes i motius i els desvia cap a un nova orientació que permeta expressar el sentir del poeta. La requesta d'amor, la pena amorosa, l'elogi de la dona amada, la tristesa i el goig, temes essencials de la poesia popular, prenen un nou caire en la creació estellesiana. Trobem, així, la requesta amorosa i el plany de l'enamorat pel refús de l'estimada:

m'he enamorat d'una illa
però ella no em fa cas
em moriré de mala seguida
(LC:166)

La casa, i més concretament el balcó, àmbit femení tradicional per excel·lència, des del qual la donzella contempla el món i espera de ser conquerida, també apareix a la poesia estellesiana:

una donzella nua en un balcó
li pregunta l'hora a l'home que passa pel carrer
i ell es busca el rellotge per totes les butxaques
(LC:156)

En el següent sonet pertanyent a *El gran foc dels garbons* (1972) trobem un altre motiu ben pròxim a la lírica tradicional: el motiu de

27. En relació amb aquest aspecte, els crítics Vicent Escrivà i Vicent Salvador han assenyalat quatre grans *modos poètics* pel que fa al to expressiu estellesià: poesia civil; poesia de la quotidianitat; existencial i poesia de la fantasia infantil. Dins aquesta darrera categoria inclouríem les poesies que ara estudiem [*Guia didàctica. Vicent Andrés Estellés. Poemes musicats i cantats per Paco Muñoz. Comentari de textos i guia de Vicent ESCRIVÀ-Vicent SALVADOR* (València: Generalitat Valenciana, 1986), pàg. 15 i ss.].

28. Lluís ALPERA, *Sobre poetes valencians i altres escrits* (Barcelona: Institut de Cultura «Juan Gil-Albert» i Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990), pàg. 14.

les tres donzelles que pentinen els seus cabells. Les joves, però, no s'associen a un amor impossible o sublimat, sinó que la composició estellesiana s'impregna d'una gosadia, insospitada en la lírica popular, en introduir imatges de caire més marcadament eròtic i una dicció molt més directa. Andrés Estellés, una vegada més, parteix d'una forma tradicional i la manipula amb originalitat:

Nues les tres, darrere el vell canyís,
 les eixugaven amb llençols les dones.
 Els bous entraven a la mar. Tiraven
 després de les panxudes barques. Les

tres es pentinen, olioses, les
 cabelleres. Es miren en un tros
 d'espill, en un fragment remot d'Ovidi.
 Descobrien, després, la impertinència

dels sis mugrons, punyents, adelerats.
 Sota el llarguíssim llenç, les tres tenien
 llarguíssimes les cuixes. Als terrats

els arribava el cap al tard. Olien
 les flors humils dels cossiols. Es reien
 trèmulament. Guaitaven, de reüll.

(RT:204)

D'altres motius manllevats a la lírica tradicional que apareixen en la poesia estellesiana podríem assenyalar; a tall d'exemple, el tema de l'aigua vinculat amb l'amor. L'aigua, element fecundador de la terra, es vincula amb allò femení per les propietats comunes creadores de vida, alhora que també serveix per expressar la bellesa i la puresa in-contaminades: «Pense el teu cos com el cànter novell / que fa l'aigua fresca, el món bell» (VJ:81); l'adéu del soldat: «Adéu, serra Mariola, / me'n vaig del poble, me'n vaig. / Duia un entrepà de pena, / la maleta de soldat» (BM:156); el motiu del sol i la lluna: «Et rememore i et voldria, clar; / dus el misteri de la vida, dus / el sol pel dia, per la nit la lluna» (VJ:43)...

Hem vist, així doncs, tot un procés d'apropiació i recreació de la tradició lírica popular en la poesia de Vicent Andrés Estellés. La vin-

culació amb la poesia popular sembla respondre a diversos motius. En ocasions es deu a un mer propòsit lúdic i recreatiu, al desig del poeta de Burjassot d'oferir-nos una poesia senzilla i directa, sincera, tot recreant l'estil de la poesia tradicional. Palesa, encara, una voluntat de connectar amb la comunitat de la qual forma part mitjançant la creació poètica, i per això assimila i recrea el seu patrimoni cultural més autèntic, més net i directe: aquell que raja directament de la veu popular. El poeta se sent, així, recolzat i sancionat en la tradició poètica més genuïna, cosa que li permet proporcionar un major to d'autenticitat a la seua experiència poètica. En altres ocasions, però, el nostre autor fa servir la composició popular per a reivindicar el passat col·lectiu i la personalitat pròpia d'un poble, tradicional, rural, que es veu constantment atacat i denigrat pels engranatges de la cultura dominant, imposada per les estructures de l'època.

La seua poesia presenta, doncs, una dicotomia constant entre dos mons frontalment oposats: el de la cultura hegemònica, l'estatal, imposada per les autoritats franquistes que, juntament amb el procés d'industrialització i el profund canvi economicosocial que experimenta la societat valenciana, es presenten com a destructors dels senyals d'identitat més autèntics del poble —i que, en qualsevol cas, no sobrepassen la visió folklòrica, localista, de l'horta i la barraqueta— enfront a la cultura popular, la pròpia de la seua comunitat, i que Vicent Andrés Estellés defensa amb orgull,²⁹ com una forma de contri-

29. Estellés ha denunciat aquesta oposició en versos com els següents, en què es contraposen les pràctiques literàries d'un Llorente, per exemple, que escrivia «aquelles coses dels Jocs Florals» mentre reclama una poesia sincera i autèntica, que partescia del pòsit cultural del seu poble, tot denunciant les pràctiques poètiques folkloritzants pròpies del context literari més immediat:

Llorente que tenia, damunt la seua taula,
al diari, la llàntia de la pantalla verda
mentre escrivia els versos que aprendria el seu poble
—barranc dels Algadins, Museros, barca nova,
camí de Vera, aquelles coses dels Jocs Florals—,
o mentre titulava atentament notícies;
les òperes de Wagner que acaben d'arribar,
i aquell carrer d'Oliva de netedat extrema,
i els tarongers verdíssims, de fulles esmaltades,
i Vives, i Maïans, i encara Blasco Ibáñez,

buir a la sensibilització del conjunt de la societat i al redreçament nacional del País Valencià.

Pensem que és important tenir en compte la posició ètica des de la qual Estellés partia i de la qual ja hem parlat. El poeta de Burjassot escriu sempre com a membre actiu d'un poble del qual forma part, tal i com ens ha recordat ell mateix en els seus versos: «*Jo vinc del poble i sóc del poble / i duc el meu pit tatuat*». (VV:240). Aquesta fusió amb la collectivitat serà total quan el poeta, que recreava la veu del poble, acabe convertit, ell mateix, en veu del seu poble, en portaveu del sentit collectiu: «Assumiràs la veu d'un poble / i serà la veu del teu poble / i seràs, per a sempre, poble» (LM:106), i que arriba al punt màxim quan Estellés esdevé, ell mateix, poeta cantat i celebrat. El procés, en aquest moment, s'inverteix: les composicions estellesianes esdevenen cançons populars mitjançant un procés d'apropiació per part del poble. Aquest procés de difusió ha estat especialment facilitat a partir del fenomen de la Nova Cançó, que, des dels seus orígens, ha estat íntimament lligat a la poesia³⁰ i ha permès que Andrés Estellés —juntament amb noms com ara S. Espriu, M. Martí i Pol, Pere Quart...— siga interpretat i cantat. Al Tall, M.^a del Mar Bonet, Ovidi Montllor o Paco Muñoz, per exemple, han musicat poemes d'Estellés. Només cal recordar la versió musicada d'«Els amants» que féu el malaguanyat Ovidi Montllor, qui també edità *Coral romput* (1979), amb musicacions d'alguns poemes d'Estellés, les versions que ha fet Paco Muñoz³¹ de composicions del de Burjassot o molt especialment el «Bolero de l'Alcúdia» musicat per Al Tall i M.^a del Mar Bonet,³² que ha arribat a ser cantat pel seu poble. D'aquesta manera,

i els sainets d'Escalante amb la cadira coixa:
penosament el tren de les fustes suades,
de les fustes greixudes, travessava la nit,
aquella nit inhòspita, territoris deserts
on la nit imperava definitivament

(MC:202)

30. Cf. Jordi GARCÍA-SOLER, *Crònica apassionada de la Nova Cançó* (Barcelona: Flor de vent edicions, 1996).

31. El 1986 publicava, *Amor i amor*, disc íntegrament format per poemes d'Estellés musicats i cantats, a més de la *Guia didàctica* (V. ESCRIVÀ-V. SALVADOR, cit.).

32. El 1982 publicaven conjuntament *Cançons de la nostra Mediterrània* amb tonades populars.

les peces d'autor queden absorbides per la memòria col·lectiva, tot culminant el procés de fusió amb la tradició popular.

3. CONCLUSIONS

Hem pogut comprovar, així doncs, com alguns dels trets específics de l'estil de la lírica popular són arreplegats per Vicent Andrés Estellés, i el deute important que el poeta té amb la tradició popular. Això ens ha permès de demostrar com, a la poesia del nostre autor, que, sovint massa precipitadament, ha estat qualificada de descurada i espontània, detectem una elaboració formal que respon a un acostament conscient als ritmes i motius de la nostra tradició popular.

El recurs a la lírica popular respon, principalment, a la voluntat d'entroncament amb la tradició cultural pròpia, arrelada al seu propi àmbit vital, la qual cosa permet, a més a més, l'arribada de la seua poesia a amplis sectors de la societat. Això, però, no ens ha de fer caure en etiquetes encaselladores o reduccionistes, ja que la figura d'Estellés arrossega el tòpic de poeta popular en el sentit, gairebé pejoratiu, de poeta fàcil. La realitat, però, és tota una altra. La poesia d'Estellés es caracteritza, si més no, per una enorme versatilitat que li permet d'emparentar-se, en d'altres ocasions, amb la tradició literària catalana culta³³ o amb l'obra i l'estil d'autors pertanyents a la literatura universal. Vicent Andrés Estellés revela un gran encert en la combinació d'elements dispars, i aquesta és una de les claus de l'estètica estelle-siana, bastida sobre la conjunció d'allò culte i popular que es fusionen en un tot globalitzador. Andrés Estellés es proposà de ser el que cap escriptor en la nostra llengua no s'havia proposat abans: ser un escriptor plenament popular i, alhora, plenament nodrit pel llegat clàssic.

Així doncs, malgrat l'aparent senzillesa de la poesia d'Estellés, la seua obra presenta una gran complexitat que amaga el pòsit històric,

33. Tal i com he estudiat en la meua memòria de llicenciatura «Una aproximació a la tradició literària catalana medieval en la poesia de Vicent Andrés Estellés» (Universitat de València, 1997), inèdita.

literari i cultural propi, del qual parteix i que li serveix com a base per construir el seu món poètic i imaginari a fi d'oferir-nos no sols la realitat circumdant, planera i immediata, sinó tota una xarxa de referents culturals, el conjunt, al capdavant, de la nostra història literària i la nostra enciclopèdia cultural. La presència de la tradició popular, però, és un llast del qual el poeta de Burjassot no vol —ni pot— deslliurar-se:

Amarga veu popular,
jo t'he escoltat una vegada.
Mai no t'he pogut oblidar.
(VV:152)

MARIOLA APARICIO I CORTÉS
(Universitat de València)